

به نام خدا

خدمات اجتماعی عالمان شیعه در عصر صفوی با تأکید بر بهداشت عمومی و سلامت

مؤلف :

اعظم پرهیزگار

انتشارات ارسطو

(سازمان چاپ و نشر ایران - ۱۴۰۲)

نسخه الکترونیکی این اثر در سایت سازمان چاپ و نشر ایران و اپلیکیشن کتاب رسان موجود می باشد

chaponashr.ir

سرشناسه: پرهیزگار، اعظم، ۱۳۶۲
عنوان و نام پدیدآور: خدمات اجتماعی عالمان شیعه در عصر صفوی با تأکید بر بهداشت عمومی
و سلامت/ مولف اعظم پرهیزگار.
مشخصات نشر: ارسطو (سازمان چاپ و نشر ایران)، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری: ۱۲۸ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۳۹-۹۱۴-۵
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: کتابنامه: ص ۱۲۸-۱۱۹.
موضوع: عصر صفوی - عالمان شیعه - خدمات اجتماعی - بهداشت عمومی - سلامت
رده بندی کنگره: LC۴۷۱۸
رده بندی دیویی: ۳۷۱/۹۰۷۱۸
شماره کتابشناسی ملی: ۹۴۲۳۱۱۸
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا

نام کتاب: خدمات اجتماعی عالمان شیعه در عصر صفوی با تأکید بر بهداشت عمومی و سلامت
مولف: اعظم پرهیزگار
ناشر: ارسطو (سازمان چاپ و نشر ایران)
صفحه آرای، تنظیم و طرح جلد: پروانه مهاجر
تیراژ: ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۲
چاپ: زیرجد
قیمت: ۱۲۸۰۰۰ تومان
فروش نسخه الکترونیکی - کتاب رسان:
<https://chaponashr.ir/ketabresan>
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۳۹-۹۱۴-۵
تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۲۰۲۳۹۲۵۵
www.chaponashr.ir

تقدیم به

روح پدر عزیز و بزرگوارم

که دل دریائیش ، آموزگار چگونه زیستنم بود و

چشمهای پر امیدش ، معنا بخش هستی ام.

و شایسته است تقدیر و تشکر کنم از همسر دلسوزم و دختر عزیزم که

پشتیبان من بودند تا با فراغ بال به تکمیل و تتمیم این اثر اهتمام ورزم.

از خداوند متعال برای همه ی آنان حسن عاقبت، سلامتی و تندرستی و

سعادت دنیا و آخرت را مسئلت دارم.

فهرست مطالب

۷	مقدمه
۹	فصل اول: کلیات
۹	مقدمه
۹	گفتار اول: طرح تحقیق
۱۰	اهمیت موضوع
۱۱	پیشینه
۱۵	سلامت
۱۶	بهداشت
۱۷	خدمت
۱۷	بیماری
۱۸	محیطزیست
۱۸	بهداشت عمومی
۱۹	علمای شیعه عصر صفوی
۲۱	فصل دوم: علمای شیعه عصر صفویه و مراکز بهداشتی
۲۱	مقدمه
۲۱	بیمارستانهای عصر صفوی
۲۲	وضعیت کلی بیمارستانها
۲۳	بیمارستان اصفهان
۲۴	بیمارستانهای سایر شهرها
۲۶	عملکرد علما در زمینه بیمارستانها
۲۷	وقف بیمارستانها
۲۸	تأثیر علما در امور بیمارستانها
۳۱	حمامها در عصر صفوی و مواضع علما در این خصوص
۳۱	وضعیت کلی حمامها در عصر صفوی
۳۳	تزئینات حمامها در عصر صفوی

۳۵	..... عملکرد علما در خصوص حمامها
۳۷	..... کارکرد علما در زمینه سلامت محیط شهری
۳۸	..... وضعیت محیط شهری در دوره صفویه
۴۰	..... کارکرد علما در سلامت محیط شهری
۴۱	..... علما و آبرسانی شهری
۴۲	..... علما و شهرسازی
۴۵	..... علما و نظافت شهری
۴۹	..... فصل سوم: علمای شیعه عصر صفویه و فرهنگسازی بهداشتی
۴۹	..... مقدمه
۵۰	..... علماء و فرهنگ تغذیه در عصر صفوی
۵۰	..... وضعیت فرهنگ تغذیه در عصر صفوی
۵۱	..... کارکرد علما در خصوص فرهنگ تغذیه
۵۲	..... بیان حلال و حرام
۵۶	..... اجرای احکام حلال و حرام
۵۹	..... بیان مفاد و مضار اغذیه
۶۱	..... فرهنگ تغذیه در سفر
۶۳	..... علماء و فرهنگ نظافت در عصر صفوی
۶۳	..... علما و نظافت شخصی
۶۷	..... علما و نظافت عمومی
۷۱	..... فصل چهارم: عملکرد علمای شیعه عصر صفوی در مواجهه با بیماریها
۷۱	..... مقدمه
۷۳	..... علماء و فرهنگ مواجهه با بیمار (معاینه، درمان)
۷۳	..... علما به عنوان طبیب
۷۵	..... علما به عنوان طبیب
۷۹	..... علما به عنوان مولفین حوزه طبی
۸۱	..... علما و نظارت بر بیمارستانها

۸۴	.....	انواع بیماریها در عصر صفوی
۸۴	.....	بیماریهای غیرمسری
۸۶	.....	موضع علما در خصوص بیماریهای غیرمسری
۸۸	.....	بیماریهای مسری
۸۹	.....	بیماری طاعون
۹۲	.....	بیماری وبا
۹۳	.....	اعتیاد به مواد مخدر و دخانیات
۹۸	.....	عملکرد علما در خصوص بیماریهای فراگیر
۱۰۰	.....	علما و طاعون و وبا
۱۰۳	.....	علما و مخدرات و دخانیات
۱۰۴	.....	علما و شرب تتون
۱۰۶	.....	علما و افیون
۱۰۸	.....	علما و تنباکو
۱۰۹	.....	علما و مسکرات
۱۱۲	.....	بحث و نتیجه گیری
۱۱۶	.....	پیشنهادها
۱۱۶	.....	الف- پیشنهاد اجرایی
۱۱۶	.....	ب- پیشنهاد پژوهشی
۱۱۹	.....	منابع و مأخذ

مقدمه

ابتدا باید گفت شخص یا گروهی از مردم که به نفع و برای پیشرفت جامعه خود، بدون هیچ نوع هزینه و غرامتی تلاش کرده و کارهایی را انجام دهد، در حقیقت به ارائه خدمت یا خدمات پرداخته است. همان‌طور که از تعریف پیداست «خدمت» از ارتباط حداقل دو انسان معنا پیدا می‌کند؛ لذا پسوند «اجتماع» مفهوم جدی و عمیقی به آن می‌بخشد؛ یعنی خدمتی که در ظرف اجتماع، تجلی و در مناسبات انسانی، تحقق می‌یابد. خدمات اجتماعی هرگونه، در هر قلمروی (مانند علمی، فرهنگی، امنیت و سلامت) و در هر زمان که باشد، موردپسند و ستایش عموم جامعه است؛ لکن اگر این خدمات در بستر حاکمیتی آماده، توسعه و جامعیت بیشتری نسبت به آحاد جامعه داشته باشد و یا در موارد مهم‌تری مثل امور دینی و به دست رجال دین و علما، این خدمت به منصب ظهور برسد، دامنه تأثیراتش به مراتب از زمانی که هر یک از شرایط نامبرده، معدوم باشد، بیشتر است.

عالمان شیعه که همواره درصدد توسعه خدمت در سایه شریعت بوده و عملکردشان بدون هیچ غرامت و هزینه برای مخاطبین بوده است و در راستای تحقق این هدف، سعی بلیغ داشتند؛ لذا از هر فرصتی استفاده تا بتوانند بر اساس موقعیت زمانی، خدمات اجتماعی را ارائه دهند؛ پس برای فراگیر شدن این خدمات از هر شرایطی به‌خصوص موقعیت‌ها و مناصب حکومتی به نفع جامعه کمال استفاده را می‌بردند. در طول گذر حکومت‌ها، یکی از بزرگترین شاهنشاهی‌های ایران پس از حمله اعراب- حکومت صفوی بوده که از سال ۸۸۰ الی ۱۱۱۴ ش حکمرانی کرده‌اند. از این حکومت، اغلب به‌عنوان آغاز تاریخ مدرن ایران، یاد می‌شود؛ چراکه با روی کار آمدن صفویه، به دلیل وحدت و یکپارچگی ایران، اصلاحات اساسی در مسائل زیربنایی و ایجاد انسجام در سیاست داخلی و خارجی- ایجاد ارتباط با کشورهای همسایه و اروپای معاصر ایشان- و حمایت وسیع آنان از علمای شیعه و قبول تعامل از طرف علما، فضای مناسبی برای فراهم کردن خدماتی همچون: زمینه برای تغییر مذهب از تسنن به مذهب حقه جعفری و تثبیت آن به‌عنوان مذهب رسمی

ایران، تأسیس مدارس علمی و به‌کارگیری علما در فعالیت‌های اداری و مناصب قضایی و تنظیم حقوق اساسی و ...، وضع عموم مردم را در بهره‌وری از حقوق و خدمات ابتدایی و ضروری اجتماعی، بهبود یافت و درزمینه آبادانی تجارت و صنعت و سایر امور رفاهی پیشرفت شایانی رخ داد.

در این دوره ترجمه هزاران کتاب، حفظ و آثار و کتب با ایجاد کتابخانه‌ها، ازجمله فعالیت‌های علما در نهضت فرهنگ و علم و خدمات اجتماعی علما بوده است که زمینه و محدوده بهداشت و سلامت اجتماعی نیز از این نهضت بی‌بهره نبوده است. کارکرد علما در حوزه بهداشت و سلامت از جنبه‌ها و جهات مختلف قابل تحلیل و بررسی است که در این تحقیق به تفصیل تبیین خواهد گردید. تحقیق پیش رو در قالب پایان‌نامه به روش تحلیلی - توصیفی انجام خواهد شد و برای گردآوری داده در فرایند انجام آن، مطالعات اسنادی و گزارش‌های تاریخی دوران صفویه و تاریخ پزشکی بهره‌گیری می‌شود.

فصل اول

کلیات

مقدمه

این فصل که فصل ابتدایی تحقیق است، دو گفتار را در بر خواهد داشت؛ گفتار اول تحت عنوان طرح تحقیق به بیان چارچوب و شاکله کلی تحقیق پرداخته و در آن مباحثی چون بیان مسئله، روش تحقیق، فرضیات و سؤالات تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد. در گفتار دوم به تبیین مفاهیم و اصطلاحات اصلی تحقیق پرداخته و تعاریف لغوی و اصطلاحی آن‌ها به‌طور مختصر ارائه می‌گردد.

گفتار اول: طرح تحقیق

در این گفتار به بررسی چوکات و چارچوب اصلی تحقیق پرداخته شده و روند و فرایند اجرای آن به بحث گرفته خواهد شد. ناگفته پیداست که پروپوزال یا طرح تحقیق تعیین‌کننده مسیر و سیر منطقی تحقیق است که تا پایان تحقیق تمام مراحل آن روی این چارچوب تداوم می‌یابد.

خدمات اجتماعی به مفهوم ارائه خدمات مادی و معنوی به اشخاص مستحق خدمت است. خدمات اجتماعی در حقیقت انجام اموری مربوط به شخص یا گروهی از مردم است که بیشتر تبرّعی و بدون چشم‌داشتی انجام می‌شود؛ یعنی شخص و یا اشخاص فعال در حوزه خدمات اجتماعی، مسائل مردم را حل و فصل و گره از کار آنان می‌گشاید، بدون اینکه توقع جبران از سوی آنان داشته باشد. از جمله قلمروهای خدمت اجتماعی مسئله بهداشت عمومی و سلامت است که در سه حوزه اساسی ایجاد مراکز بهداشتی، فرهنگ‌سازی بهداشتی و نیز تشخیص و علاج بیماری‌ها مورد توجه است.

از آنجاکه رهبران دینی و علما به وضعیت اجتماعی توجه داشته و بر آن بوده‌اند تا مشکلات اجتماعی دامنگیر مردمان جوامع خود را برطرف نمایند بر آنیم تا در این تحقیق خدمات اجتماعی عالمان شیعه در عصر صفوی را در قلمرو بهداشت عمومی و سلامت جامعه مورد بررسی قرار دهیم. از آنجاکه تاکنون تحقیق جامعی در این خصوص انجام نشده است و یا حداقل مستقلاً ناظر به این موضوع نبوده است، پس می‌توان گفت که در این حوزه نوعی خلأ تحقیقی موجود است که نیازمند بررسی است. لذا تحقیق حاضر بر آن است تا این خلأ را پر کند و چگونگی خدمات اجتماعی علمای شیعه در عصر صفوی در حوزه بهداشت عمومی و سلامت را با مراجعه به اسناد کتابخانه‌ای کاوش نماید.

اهمیت موضوع

سلامت جامعه در تمامی ابعاد در حقیقت سلامت زندگی و سعادت آنان را در پی دارد، امری که وظیفه دین اسلام و علما به‌عنوان وارثین انبیا و نگهبانان دژ دین‌داری مردم هستند؛ از سویی هم از آنجاکه امروزه تهاجم فرهنگی نیز سلامت و بهداشت عمومی بشریت به‌خصوص سلامت معنوی انسان را با ساخت عرفان‌های کاذب هدف قرار داده و در تکاپوی کوره‌راه‌هایی برای نفوذ در جسم و جان مسلمانان است، لذا بررسی کارکرد نگهبانان دین و دین‌داری در حفاظت از سلامت جامعه حائز اهمیت است و باعث می‌شود با ارزیابی درست از عملکرد علما در تاریخ در این حوزه و شناخت نقاط مثبت و منفی و در پی آن بررسی تهدیدها و فرصت‌های پیشرو دست‌یافته و برای آینده برنامه‌ریزی درست و درخور داشته باشیم. لذا تحقیق در زمینه سلامت و بهداشت و نیز کارکرد علمای شیعه در فرصت‌های تاریخی (مقاطع تاریخی مثل دوران صفویه) و ارائه خدمات اجتماعی علما در این حوزه دارای اهمیت فراوان بوده و به دلیل تهاجم فرهنگی و به خطر افتادن سلامت جامعه اسلامی از ضرورت و فوریت خاصی برخوردار است تا باشد با الگوگیری (از عملکردهای مثبت در دوره صفویان) یا عبرت‌آموزی (از عملکردهای منفی علما در